
IPS UPDATE

SPECIAL SAAMI ISSUE

Oddajagimánnu 2004

Árktisa ráddi ja álgoálbmogat

Árktisa Ráddi (ÁR/AC) lea 8 stáhtaid *čoakkku*, geaid riikaeatnmiid eanagáhppalagat maiddá ollet árktisa guovlluide. Dát 8 stáhta leat Kanada, Dánmárku, (Kalaallit Nunaat/Ruonáeana ja Fearasullot), Suopma, Islánda, Norga, Ruošša, Ruotta ja USA.

Bisovaš Oasálastit (BO/PP), oktiibuot 6 álbmogiidgaskasaš álgoálbmotorganisašuvnna leat mielde dán ovttasbarggus mii gohčoduvo *Árktisa Ráddin* (*Arctic Council*) ja Álgoálbmogiid čállingoddi (Á./IPS) fuolaha ja ovddida sin beali dáppe. Dát sajádat, namalassii go leat Árktisa Rádis fárus Bisovaš Oasálastin, addá nu alladáset sajádaga álgoálbmoga sáttagottiide ja daid ovddasdeadjiide ahte sii besset váldit ollisalaččat oasi Árktisa Rádi lihtodallamiidda ja dan doaimmaide muđui-ge. Á./IPS ja BO/PP jotket figgamušasit fidnet nannuseabbu ruhtadoarjaga mii dárbbášuvvo jos galgá nagudit oasálastit ollasit dáid rahčamusaid ulbmiliid mielde.

BO:aid čohkkui gullet dát searvit:

- Aleut International Association, mii ovddasta *álgoálbmogiid* guđet asset Aleuhta Sulluin gaskal Ruošša ja USA.
- Arctic Athabaskan Council, mii ovddasta Davit Kanada ja Alaska álgoálbmogiid.
- Gwich'in Council International, mii ovddasta Kanada ja USA gwich'in olbmuid.
- Inuit Circumpolar Conference, mii ovddasta Kalalliit Nunaata/Grönlánda, Ruošša, Kanada ja USA inuihtaid.
- Russian Association of Indigenous Peoples of the North (RAIPON), mii ovddasta álgoálbmogiid miehtá Davvi-Ruošša.

- Saami Council, mii ovddasta Suoma, Norgga, Ruošša ja Ruotta álgoálbmogiid.

Árktisa rádi bargojoavkkut

Bargojoavkkut válmmaštit eanaš oasi Árktisa Rádi bargguin muhto maiddá čadahuvvo bargu diehto prošeavttaid hámis maid Ráddi cegge dárbbus mielde. Bisovaš Oassevaldit (BO/PPs) leat mielde doaimmaheamen ja bagadeamen ovttas sihke bargojoavkkuiguin ja prošeavttaiguin.

ÁVÁP/AMAP – Árktalaš vákšon- ja árvoštallan-programma

goziha ja merošta olmmošdagahan nuoskeomiid dásiid ja váikkuhusaid Árktisa Birrasis.

ÁŠES/CAFF - Árktalaš šaddogearddi ja ealliid seailluheapmi

dikšu ja veahkeha diehtjuohkinlonuhallama ja láidestallá dutkamiid Árktisa šaddo - ja luoduealliid diliin.

HHGR/EPPR – Heahtedili hehtten, gearggusvuohhta ja responsa

lea hámadat mii ásahuvvui boahtteáiggi ártkalaš ovttasbarggu fuolaheami varas ja mii ovddasvástida birasheahtediliid dustema.

ÁMBS/PAME - Árktalaš mearrabirrasa suodjaleapmi

galgá válbmet polisijaid ja eará durddaeastin- ja vákšunvuogádagaid mainguin veahkehivčče Árktisa čáziid suodjaleami sihke gádde- ja áhpečáziid ávkkástallama váikkuhusain.

COB/SDWG - Ceavzilis Ovdáneami Bargojoavku figgá buoremus návccaidisguin ja ceavzi vuogi mielde gáhttet ja váfidahttit Árktisa olbmo ekonomijja, kultuvrra ja dearvvasvuoda.

Álgoálbmogat ja Durddaomiid Guorahallamat

Ovddit Saamirádi jodiheaddji Anne Nuorgam
jearahallui

Árktisa álgoálbmogat šaddet dávjá namahuvvot Árktalaš vákšon- ja árvoštanprográmma (ÁVÁP/AMAP) ráporttain dandihtii go sii leat-ge gudet árktaš guovlluin gártet eanemusta gierdat ja gillát nuskiid geažil. Go duohtavuolta lea dákkár, dalle álgoálbmogiid ovddasteaddjit beroštit-ge ja fuolastuvvet das mo ÁVÁP-vuollásaš dutkan hápmejuvvo ja čadahuvvo. Muonat álgoálbmot-ovddasteaddjiin geat čuvvo mañimus ÁVÁP/ AMAP gávnadeami Roavvenjárggas jagis 2002, gapmo danguvlui ahte sii eai leat-ge gallásit fárus guorahallamiin, dahje goit nu ahte sii eai oaččo doarvái ipmárdusa iežaset oassálastimiidda. Anne Nuorgam lea ovdddit Sámerádi presideanta, ja Sámerádi ovddasta norgga-, ruota-, suoma- ja ruoššabeali sámiiid. Anne háleštalai dán Áigečállaga (IPS Update) válmmašteaddjiin.

Go buktet sáhkavuorut dán ÁVÁP/AMAP gávnadeamis, mitalit doppe lea eanet dárbu oažžut álgoálbmotoainnuide saji dutkamiidda. Makkár livčče dákkár oainnut?

Buot bealit jullot beassat čielggademiide sisa. Vuos ferte mearridit maid livčče dárbu guorahallat. Jos geahččá sápmelaččaide, sis leat ain hivvodaga ealli árbevierut ja máhttu gávdnamis diehto áššiid ektui. Valljet dieđaołbmot jorildit sámiiid gaskkas ja ráhkadit dutkosiid áššiin mat leat jo ovdalis bures oahpásat guovllu olbmuide. Muhtin dutkit eai oainne dárbbu gullat maid báikkálaš jo diehtá ja dovda ja nu sii almmustahtet bohtosiiddáset. Váivi cealkit muhto ná ain dáhpáhuvva. Dalle baicce sii ovddimustá berrešedje gávdnat mii lea dutkama fáddán, makkár dieđuid dárbbážit olbmot aiddo dalle.

Maiddá galgá dutki máhttit dan vuogi man bokte buoremusat olggosbuktá guorahallama sisdoalu, mo oláha gitta báikegotti ássiide. Lea hui šállun go mañná gullo ahte muhtin dutkosiid boadusin leamaš dakkár ahte álgoálbmogat leat álgán guođdit iežaset ovddešáiggi biebmotábiid, vai borramuša mielde eai šat njela ja čohkke rupmašii lossametallaid dahje ceaggadis organalaš nuoskeomiid (CON/POPs), dahje eará váralaš luonddumirkkuid. Go garvigohtet árbevieruideaset, de ožžot sadjái oarjekultuvrra biepmu ja dalle vedjet maiddá boahit dakkár dávdašlajat go

diabetes ja nuppit-ge givssit mat vulget das go geavahit oarjemáilmmi borramuša.

Háldivččen dieđabargguide oažžut govttolaš dássedeattu go nu ii leat otne. Dál suokkarduvvo eanaš das man ollu durddaoapmi lea gávdnamis, muhto fertešedje leat fárus maiddá biebmotutkit geat bastet olbmuide čilget ahte árbevirolaš borramuš ain lea dearvaseabbo. Ná manašii-ge dutkama mañná dan guvlui ahte olbmot eai balašii eaige hilggošii buorre biepmu dušše sivas danne go eai dieđe mo birasmirkkot sáhttet čuočcat borramuša bokte.

Muhto jos máhce gažaldahkii makkár oainnuid min bealis háldivččiimet dán ovttasbargui, dajan dutkan galggaši leat min iežamet geahčču vuolde, mii berrešeimmet diehtit mii dahkko, gos čadahuvvo ja dutkama etihka.

Jos nu livčče-ge ahte dutkan lea du geahččus, mo nuppástuvašii dalle dutkan, mii šattašii du oainnáhus?

Jos geahčču ja eamitvuolta eanet šattašii álgoálbmogiid iežaset háldui, dalle dálá árbevierut livčče vuodđun, min máhttu biepmoomiid hárrái, mo luonddu dilitt alelassii leat ja dáid geađgejułggiid ala dudjojuvvošii.

Maiddá lea dehálaš adnit jurdagis mo dutkosa boadus geavahuvvo. Dán simposia seaidnegovaid čájáhus mii mitala bures dutkamiid bohtosiin, čuvge ovdamearkkadihtii, muhtunmuddui vuđolaččat guorahallamiin mat guske boazoguohtumiidda ja man dilis dat leat. Mañná fas dát diehtu adno dalle-go boazolohku mearriduvvo guhtege bálgosii. De oidno ahte dutkosa boadus lea čuočcan njulgestaga min ealahusdiliide. Badjeolmmoš áššásguhtto eatnamiid billisteamis, beroškeahttá das ahte doppe lihkadit nuppit-ge ávkkástallit nugo mátkkálaččat, vuovde- ja ruvkedoaimmat jna.

Mii du mielas orru váilumin mañimuš 4-jagi dutkamiin?

Livčče vuogas jos gii-nu čilgešii munje maid dáid guorahallamiid bohtosat mitalit, danne-go soames oliin gulan mii lea ožžojuvvon áigái, muhto dattege gahčahan ja láhpán dan beali mii mitalivčče maid dát mieldesbuvttášii munje ja earáide. Go in leat dán dieđamáilbmii gulolaš, dárbbášan soapmása gii dulko bohtosii dábálaš gillii, dajašii munje "Nufal, bija muitui aiddo dán oasi". Politihkárin dárbbášan áđdet dáid bohtosiid go galggan árvoštít makkár mearradusaide bidjat deattu.

Ja min bealis leat hui fuolastuvvan das leago dutkiin doarvái gealbu ipmirdit iežaset bohtosiid dieđuid. Omd. jos dakkár dutkkus almmustuvvá mii muitala ahte bohccobierggus lea ollu lossametálla ja dát sáhtta mieldesbuktit ahte bierggu šilljohaddi fuotnána. Ná veadjá geavvat jos dutki gii olggosaddá bohtosiid ja ii nagot ii-ge jurdil einnostit ahte dát dahku sáhtta sakka čuoheat min eallindiliide ja –vejolašvuodaide.

Goasfal-jo guorahallamat hállet olbmo dearvvasvuodas, de lea sáhka álgoálbmogiid buorredilis. Movt ja manmuddui du guovllu olmmoš ipmirda dearvvasvuodalaš uhkádusain mat leat dávjá ságastallamiid fáddán?

Gáttán sii áddejit hui guhkás, muhto ain bissu gažaldahkan man garas lea miella jurddašisgoahit uhkádusain mat gusket dearvvasvuhtii. Jotket-go eallinvugiid mat jo leat ovdalis sajáiduvvan, vai rievdašgoahitet-go biebmodábiideaset odđa dieđuid geažil. Dát lea eallinárvvuid gažaldat.

Maŋŋá-go leat gullan dán simposia sáhkavuoruid, makkár vuolggahemiid de vuorddát mat livčče dearvvasvuoda uhkádusaid eastimiidda doarjjan?

Min guovlluide in vuordde maidige. Dandihtii go guorahallamat čajehit ahte mii leat lihkus hui buorre dilis dáppe Sámis dakko mii guoská lossametallide, CON/POPs:aide, bohtosat han čajehit dušše unna mearážiid. Fas ii leat-ge dilli ná buorre nuppiid ártkalaš álgoálbmogiid báike- ja bivdoguovlluin, ja danne vurdojuvvo ráđđehusat addet doarjagiid mat dárbbášuvvojit dáid hástalusaid.

Ártkalaš Dálkádaga Nuppástusa dilli

Jos leaččat álgoálbmoga láhttun eallimin Ártkisas, de veadjá don leat jo vásihišgoahán dálkádaga rievdamiid. Dáiddat leat fuobmán maŋŋonan jieknjuma mannan dálvvi, dahje leat áihcan aseheabbo jieŋa riddo- ja johkačáziin. Sáhttet maiddá leamaš eanet vuovdebuollimat ja dulvvit go dábalaš lea-ge. Maiddáimas divrrit sáhttet leat ihtaladdagoahán, dahje oainnát odđa vugiid guliid, lottiid ja bohccuid/caribouid vádjolemiin.

Leat maiddá dieđalaš nannemat dasa mii Ártkisas lea dáhpáhuvvamen. Vuogas álgimbáikin, jos hálida duodaštusaid gávdnat, lea ON gosa leat valljet čohkkejuvvon dálkádadutkosat. ON doarjui ja ruhtadii proseassa mii nammaduvvui "Ráđđehus-gaskasaš Dálkádadmolsašumi Pánela:n" (IPCC). Ovtta ráporttas čállo ná:

"Polára guovllut gártet vuordimis dovtagoahit muhtin daid garraseamos, jođáneamos dálkádannuppástusaid mat deivet boahit manfal máilmmi guovllu ala ja vuordimis buktet mearkašuhhti fysikála, ekologalaš, sosiologalaš ja ekonomalaš váikkuhusaid. Dálkádaga molsašumit mat juo leat dáhpáhuvvan duodaštuvvojit čavgagit nuppástuvvan mearrajieŋas, eanagirssis, riddoatnamiid guorbamis, jieknjajasain ja biologalaš ekosystemain."

Dát mieldesbukta ahte Ártkisa álgoálbmogiid ruovttučearut šaddet leat dat duovdagat mat vuostažin gártet gierdat dálkádannuppástusa čuozašusaid, ovdal go eará máilmmioasit. Maiddá geavvá nu ahte dát nuppástuvvam leat váfideabbot dáppe davvin go eará máilmmiosiin. IPCC cealká ahte máilmmi gaskamearálaš temperatuvra sáhtta goargnut masá 6°C dahje nu sullii boahiti 100 jagi áigodagas. IPCC čájeha moanain ovdamearkkain mo Ártkisa dillet vedjet earáhuvvat. Dát leat vižžon oktan soames čielggadusaigun Ártkisa rádi ÁVÁP (AMAP)-programmas ja eará-ge gieskadis dutkosiin. Dát leat vuolggabáikin ÁR:a Ártkalaš Dálkádattuozahusa Árvvošteamis (ÁD,Á/ACIA). ÁD,Á/ACIA geahččala gávdnat ja addit vástádusa go olbmot hálidit diehtit mat váikkuhusat dovdojit aiddo dál, makkár čuozašusat ležžet vuordimis boahite áiggi ja mo sáhtašii eastidit bahámus ovdanemiid maid dálkádannuppástus sáhtta dagahit. Árvvošteami, mii sisdoallá sihke dieđalaš ahte árbevirolaš máhtu, galgá leat gárvvis almmolaš juohkimii čakčat 2004.

Dieduid juohkin balu haga

Diehtu mii lea almmustuvvan ÁVÁP/AMAP:a Árktalaš birasguorahallamiin lea fámolaš. Das lea álsa hálahit ráđdehusaid ja ovttatolbmuid dahkat álgagiid ja čadahit doibmiibijuid durddaomiid vuostá. Maiddái nagoda ÁVÁP/AMAP niktalit oktagasaid ja oppa báikegottiid dohko ahte gávdno badjelmeari várra das jos borrá árbevierus biepmu nugo guoli, njurjo dahje fállá.

ÁVÁP/AMAP:a guorahallamiid jodiheaddjit dovdet bures daid uhkiid mat bohtet ovdan dán fámolaš diehtujuohkimis. ÁVÁP/AMAP:a ovdalmoš, islándalaš dutki Helgi Jensson jáhkká ahte álgoálbmogat ieža berrejit guoddit ovddasvástádusa juohkit dieduid ÁVÁP-duktašuid bohtosiin.

"Iežan oaidnu lea ahte álgoálbmogat, organisašuvnnaiddeaset bokte, fertejit buktit álgagiid mo sii hálidit hábmet dieđu man dohkkešii doalvut báikkálaš olbmuidasaset. Maiddái lea mu oaidnu ahte in sáhte čohkohallat Reykjavika doaimmahagastan ja cealkit "ná gálggašet dán cealkaga hábmet, doalvo dán dieđu iežat ruovttu olbmuidasadet. Fertebehtet mu ná ávžžuhit "mii dárbbasat dákkár čielggademiid mat manašivčče dakko bokte min álbmogiidda jna."

Karen Perdue, Alaska Universitehta sadjásaš hoavda, orruleamen veahá giksašuvvan čuvgehusain mat jovdet Árktalaš ássanbáikkiide. Ovddimusta fuolastuvvá son das ahte informašuvdna maid Árktisa Ráđi Árktalaš Dálkádátčuohcama Árvvošteapmi (ÁD,Á/ACIA) juohká álmolašvuhtii jagi 2004 áigodaga mielde, go son ballá dát ráporta guodđá menddo olu negatiiva dieduid báikegottiide mat juo ovdalis leat garrasit fuolastuvvan luonddu nuoskkidemiin. "Guokte jagi lea oanehis áigi báikegottiide. Dan bottus gerget sii gullat ÁVAP/AMAP ja ÁD,Á/ACIA birra, ja dát gohccáhit suhtu ja fámuhisvuoda dovdduid. In sáhte dadjat dát vuohki čuovvu buorre jurdaga áigumuša, go galgá lihtodit báikegottiid ássiiguin gos jo muđui-ge leat heaibumin dikšut fuones birgejumi.

Duane Smith, Inuit Circumpolar Conference jodiheaddji Kanadas, oaidná ahte dáppe leamen info-váili lea sivalaš oassái váigatvuodaide. Son dadjá ahte muhtin dutkit eai leat juogadan doarvái máđi informašuvdna báikegottiid ássiiguin doppe gos guorahallan lea dahkkon. "Báikeolbmot eai goassige gula maidege dutkiin das mañná-go diehtogálduid suokkardeapmi lea válmmaš. Maiddái sii eai šat máhca dutkon servodagaide mitalit vaikkeba oanehaččat-ge maid sii

leat bargan, ja dán beali leat-ge mii deattuhan guovllusteamet, jos ná ii geavaš de sidjiide ii šat addo mis doarjja.

Smith jáhkká ahte álgoálbmogiid organisašuvnnaide galggašii juolluduvvot sadji ja vejolašvuhta leat fárus juohkimin dutkanbohtosiid iežaset ruovttuobáikki lahtuideaseset. Son lasiha dattetge ahte ovddasvástádus manná ain čieknaleabbui, vuolggabáikin baicce ferthešii leat dat ahte álgoálbmogiid oasálastit livčče juo álggu rájis fárus čohkemen dieduid. "Ehpet dušše dii mitalatta álgoálbmogiidda, muhto sii maid addet didjiide das gieddebarggus báikki alde juo álgoálbmot čehppodagas dieduid. Galgá ovttasbarggu vuoigvuođas čoađđat dieduid. Báikkálaččat ja diedaolbmot čohkohallet bálddalagaid. Dás sii juogadit dieduid ja ná gártet sihke dieđa ja árbevierut ovttasduvvo dutkamii mii lea juođus ja maiddái dasa mii mañnelis galgá dahkkot."

Heivehit dahje váidudit? Álgoálbmogiid caggamat Dálkádaga Nuppástuvvamii

Olbmui, guhte ássá ja oažžu ealáhusa Árktisas, ii gávdno geaidnu nuppos das ahte son ferthe sajáiduvvat earáhuuvvan dálkádagaid vuollái. Olbmot leat jo divvumin eallindiliideaset vai cevvet dálkiid odđa láhttemiid siste, mat leat earralágánat-go ovddit ággiid dálkkit maidda sii ledje doložis-jo oahppásat. Heiveheapmi goit ii leat áidna vuohki movt birget odđalágán dálkkiid gaskkas. Lea maid vejolaš iskat divodit rievdamiid. Sáhtá njoahcudit ja vaikkeba nagodit bissehit váivvumus nuppástuvvamiid. Dát mañit álgga, n.g. váidun, gáibida álbmogiidgaskasaš ovttasbarggu omd. go áiggošii geahpedit "šaddoviesu" gásaid golgama mat dagahit dálkádát nuppástuvvamiid.

Dássedeaddu dáid vuolggahemiid gaskkas lea viehka dehálaš álgoálbmogiidda. Sheila Watt-Cloutier, ICC jodiheaddji, deattuhii dán beali go gieskat buvttii sáhkavuoru eahpeformála ÁD,Á/ACIA čoačkkima oasseváldiide. Dá čuovvu oassi su sáhkavuorus: "Álgoálbmogiin lea bággu heivehallagohtit dálkádagaid muhttašuvvamiidda – dát leat deaivadišgohtán otná dilis jo, ja ÁD,Á/ACIA čuvge min ja mitala ahte dilis mannet ain heajut beallái. Dálkádát nuppástus lea mannamin hui bahásmuđdui ja čájeha leamen balddáhahtti ja nu maiddái lea min-ge heiveheapmi. Jos galgat nagodit sajáiduvvat dorvolaččat, mii dárbbasat oažžut bajásčuvgejuvvon polisijaid ja prográmmaid nášuvvnálaš ráđdehusain,

čavges lohpadusaid lagaš ovttasbargui ja dáhtu ahte ráđdehusat háldit ja áigot-ge addit mearridanneavvuidda álgoálbmogiidda ja buot davvilaččaide, ja dát diehttalas mearkaša sirdit mearridanválddi.

Diktibehtet mu bissut áššis gitta vel veaháš áiggi. Jos árkatalaš álgoálbmogat šaddet heivehit ođđalágán dálkádagaide, dát ferte dáhpáhuvat sin iežaset eavttuid vuodul. Ieža mii dagašeimmet mearrádusa movt láhttet ja mii berrešeimmet ipmirdit mii sáhtta šávihit olggos min vuolggahemiid geažil. Jos dáid beliid eat divššo jierpmálaččat, sajáiduvvan veadjá jorrat hui njalákas luhppun mii doalvu njuolga ássimilašuvdnii.

Válbmejuvvon áigumušat leat juo buoremuddui sajis das mo muhtin davit Quebec:a riddoservodagaid (Kanada beavžerittus) gártá fárrehit eret erošuvnna gillán guovlluin. Dát dahku lea viehka drámatalaš, muhto lean gulastan máttit Kanada olbmuid árvaleamen ahte inuihtat dáidet fertet fárret eret ruoktobáikiineaset jos leš dárbu go galgá naccet heivehit eallindiliid ođđa dálkádahkii. Diktibehtet mu leat áibbas čielggasin dás: In gal einnos makkár-ge scenario mii oasuhivčče inuihtaid ná dahkat. Jáhkán ahte buot davviguovlluid álgoálbmogat dajašedje nu-go mun dás.

Muhtimiidda din gaskkas dát čilgehus veadjá addimin váivves dovdu, muhto lehpit buori, impirdehpet man ereliiggánis lossa noađi dát einnostuvvon ovdáneamit bijašedje, mielaevttot dahje eahpedáhtolaččat, álgoálbmogiid ala jos sii bákkoallet ealligoahtit aiddo nugo buohkat earát. Mii ohcat politihkalaš molssaevttuid mat attášedje govddit ii-ge gáržžit válljenmuni min eallimii. Dalle dajan ná; heiveheapmi muhttašuvvan dálkádahkii ferte leat dušše unna oasáš čovdosis.

Beaktileamos guhkesáigásaš čoavddus Ártisa ja globála dálkádaga nuppástuvvamii lea geahpedit šaddoviesu gásaid olggosluoitima máilmeviidosaččat. ÁD,Á/ACIA áigu čájehit Ártisa 8 riikkaide makkár goluid Davvi oazžu badjelasaš jos ii mihkkige dahkko. Polisdokumeanttain háliduvvo evttohit doaimbajuid mat cakkastivčče dálkádaga nuppástusa einnostumiid.

Min vuostaš vuolgaheapmin lea dovddahit globála servodahkii dárbbu duostugoahtit dálkádát-nuppástusa beliid Ártisas – geavahit ÁD,Á/ACIA alvvalaš lassedeaddun go oasuhallá máilme-servodaga váldit atnui ON:a Dálkádát-nuppástusa Ráma Konvenšuvnna (UN Framework Convention on Climate Change). Go ovttasávccaguin geavahat ÁD,Á/ACIA, de dáidit

bihtit movttiidahtit sihke ovdáneaddji ahte ovdánan máilme guorrasit buoredáhtolaččat šadduviesu gásaid geahpedandoaimmaide. ÁD,Á/ACIA ferte fas bealistic leat gearggus almmohišgoahtit globála lihtodemiid maŋŋá-Kyoto lohpadusa áigodahkii.

Dá lea dásedeaddu maid berrešeimmet áigáfidnet – álgoálbmogat isket sajáiduvvat muhttašuvvan dálkediliide danseammás-go Árkatalaš stáhtat ÁD,Á/ACIA-čielggadusain hálalit sihke sisriikalaš ahte álbmogiidgaskasaš vátnudanvuolggahemiid šadduviesso gásaid vuostá. Figgamuša vuoddojurddan lea diehttalas geahpedit olggosluoitima guhkitáiggi perspektiivvas. Ja dieđus-ge, ovttas fertet rahčat dain guvttiin hástalusain – ja oahpu rabbat posiitiiva vásáhusas mii vulggii das go oazžugodiimet ipmárdusa ÁR:a durddaomiid árvvošteamis mii gártaid fárrui CON/POPs Konvenšuvdnii Stockholmmas."

IPS UPDATE

IPS bargit

John Crump, jodiheaddji (jpc)
Alona Yefimenko, ráđdeaddi (ay)
Gunn-Britt Retter, ráđdeaddi (gbr)
Laila Chemnitz, čalli (lch)
Paula Anderson, praktikánta (pa)

IPS Update válmmašteaddji

Clive Tesar (ct)

IPS čujuhus

Postboks 2151
Strandgade 91, 4. sal
DK-1016 Copenhagen K

Telefuvdna: +45 3283 3790

Facsimile: +45 3283 3791

E-poasta: ips@ghsdk.dk

Web-siidu: <http://www.arcticpeoples.org>

Dene álbmoga áddejupmi Dálkádát nuppastusas

Visot váttisvuodát vulget olbmo daguin. Mii fertet sakka šlábmát vai gullot. Máddin leat báikkít gos ii sáhte-ba oaggut-ge, dáppe dávvín gal ain sáhttit. Mii-fal jo máttabáikkiin golggaš čáziide joavdá loahpas deike min lusa. Dola galgá buolláhit ádjatgáddái. Eat oáčču vajálduhttit árbevieruideamet, galgat gudnejahttet min boarrasebbuid. Háldivččen mánáidan cealkimin 100 dás maŋŋá "Ipmil, sii dáhke buriid barggud". (Leo Norwegian, Lidlii Kue, Denendeh, Njukčamánu 13, 2003)

Dene álbmogiid (Dene: id) diehtu sárdnu ovddešáiggiide, muitala otnázis, nu maid das mii gusto boah'táiggiid dáháhusaide. Dát máhttu lea hivvodaga nuppos das mo dieđaoimmoš čilge dálkádaga muhttašumis. Buot bealit dieđuin sáhttet laktot oktii, dárbaškeahtá goappá-ge beali divodemiin, baicce goappašagat gávnnadeaba ja gudnejahttiba nubbi nuppi ja dakko bokte lassána diehtu dálkádaga molsašuvvamis.

Denet leat álohii vákšon dálkkiid ja sin cukcasat árviddadet mo dálkádát vuordimis gártá šaddat. Árbevieru gelbui lassín, dat mii Deneid jurdagiidda lea vudjon, lea diehttalas lunddolaččat boah'tán dieđamáilmmi ja álbmogiidgaskasaš válddahallamiin gos fáddán leamaš šaddoviesogásaid beasaheapmi ja globála loikan.

Dál Denet ožžot oatna dálkádát nuppastusas go oidnet mo eana earáhuvvá báikkegottiid lahka. Polisiiijat ja vuolgaheamit mat galggašedje dikšut heajos diliid maid dálkádát dagaha, eai Deneid vásáhusaid mielde oro doalvumin buoret guvlui.

Ráđdehusaid polisiiija ja vuolggahemiid ovdáneapmi goit lea gorálaččat váikkuhan Deneid-ge áddejumi dálkádát nuppastusa ektui. Ráđdehusat leat ráhkkanahttimen guđegelágán prográmmaid beroškeah'tá davitguovlluin. Dát čuočcá dasa mo dálkádaga rievdan isko hábmejuvvot davviássiide. Álbmogiidgaskasaš merošteamit ja polisiiija eai njulge oainnu makkár-ge diehto dahje báikkálaš duohtavuhtii, baicce geahčadet dušše mo globála proseassat gusket Davviguovlluide. Davvi álgoálbmogiid siiddat lahkanit dálkádátgažaldagaide nuppeláhkái. Sidjiide leat váikkusat mat gevvat báikkálaš ja čearuid dásis aiddo seamma dehálaččat go dat mat leat máilmeviidasáččat.

Árktisa Ráđdi váldá buorin ja gudnejahtá dan maid gullá álgoálbmogiin, ja doppe juohke BO ovddasteaddji rahčá nuppiiguin ovtas oazžut čohkkejuvvon oainnuid ÁD,Á sisa. Guokte hástalusá goit ain bissot sajstis: Ekonomalaš váilvuohta eastá BO:aid beaktilit čoaggit, duodaštít ja čadnat oktii árbevieruid ja báikkálaš máhttu mii manašii fárrui Árvvošteapmái, ja nubbin dat lossa guorbmi maid dieđaoimmot buktet; boastut dahje ii, sii goittot addet dakkár loahpalaš oainnu ahte árbevieruid máhttu ii leat-ge dieđalaš árvu.

Deneide ja earáide lea ávkkálemmos ja spáitileammos go galgá fidnet ipmárdusa dálkádát nuppastusas ahte bargobájiin čooggojuvvon čuvgehus juogaduvvo govdagit. Omd. nu ahte Arctic Athabaskan Council (AAC) buktá jurdagiiddes Alaskas, Denendeh:es ja Yukonis ja addá ÁD,Á:i. Go dál álgit geahčadallat guhtege oasi ÁD,Á-čielggadeamis, midjiide čuožžilit olu gázaldagat. Ovddimustá fertet árvaladdat das man govttoláččat árvvošteamit ovdastit ja guoskkahit davimus guovlluid dálkádaga molsašuddamiid ja maiddái man mávssolaš livčče guhtege min álbmogii.

Mii lea Dene Nation

Dene Nation (Dene Álbmot) lea ánssokeah'tes álgoálbmot ("ráđdehuslaš") organisašuvdna mii lea fámuiduhtton oččodit soarjjekeah'tesvuoda ja dan juoksá go gievruda Deneid vuoiŋŋalaš oskku ja kultuvrra árvvu Dendeh:as. Sin eatnamat Kanadas gokčēt 5 sierra čearu mat leat kultuvrralaččat ja geográfalaččat iešvuodas. Sis leat 6 giellasuorggi ja olmmošlohku oláha badjel 25 000 ja sii ássēt 29 gilis. Go leamažan-ge vuostas álbmogin dáppe, giella ja eanaoamasteapmi lea vuolgán don-dolin ovdal olbmo muittolmasáiggi. Denet leat álbmogiidgaskasaččat searvan Arctic Athabaskan Council:ii (AAC:ii) mii lea ÁR:a BO/PP ja Assembly of First Nations:ii (Vuostas Álbmogiid čoakkálmás). Dát lágáduslaš čanas veahkeha Deneid birgehallet váttis dieđalaš ja politihkalaš dálkádátáššiiguin dan geažil-go čanas fievrriid ja čadaha dáhpáhusaid báikkegottiid ja maiddái olgoeatnama-ge dásis. Deneid Siseatnamlaš Doaimmahat (Dene National Office) veadjá hállat iežas njuokčamiinis danne-go lahttočearut leat ovtto fárus addimen sin máhttu, ja nu maiddái mielbargit geat vudjot návccaidisguin čiekŋalassi juohke áššis mii guoská Deneide.

Gwich'in Council International

Jodiheaddji Joe Linklater jearahallui

Geat leat gwich'in olbmot?

Gwich'in olmmoš lea ássan ja eallán, ja gávdno otne ain geografalaš eatnamiin USA Davvibeavže (davvinuorta) Alaskas, guovlluin mat leat Yukon:a davábealde ja maiddái Kanada Davvibeavže Duovdagiin (Northwest Territories). Iežaset oskku ja cuvcaid mielde, gwich'inat galget leat ásuiduvvan dáid guovlluide ovdal-juo dan áiggi gosa olbmo muitu ollá. Dieđalbmot jáhket ahte gwich'inat leat orron dán guovlluin gaskal logi ja guoktelotduhat jagi. Caribou (goddi/luođubozu) lea árbevirolaččat leamaš gwich'inat kultuvrra ja ealáhusa vuodđun, leamaš váldo biebmogáldun, bargoreaidun ja bivttasin. Eará biebmui mii leamaš gávdnamis dán guovlluin, guolli, návdi ja nuppit luodut, leat leamaš ja ain lea lassin beaivválaš borramuššii. Gwich'inat elle eanemustá johtiálbmoga dábiid mielde dáid duovdagiid siskabealde gitta 1870 rádjái, dassá-go náhkkeoastit ásašgohte latniid dáid birrasiid. Latnit ceggejuvvojedje ovddimustá gávpeguovddázin ja gárte vuostaš ásuideapmin deike dáid guovlluide. Otne gávdnojit sulli 9000 gwich'ina heakka buohkanassii.

Mii dalle lea Gwich'in Council International (GCI)?

GCI ásašuvvui dainna ulbmilin ahte buot gwich'in álbmoga guovllut ovddastuvvojit Ártisa Rádis. Dandihitii go dat láchá oassálasstima ÁR:ii, lea GCI dehálaš guovddáš lágadus gwich'in álbmogii. Maiddái mii dakko bokte beassat gávnadit ja ságastit govdagit áššiid birra mat midjiide leat dárbbaslaččat muhto eai dattetge leat njuolggá čátnasan ÁR:ii.

Makkár áššiid bidjá GCI ovddimuzžan?

GCI:as leat valljet birasdiliide guoski gažaldagat maidda addo ovdasadji; nuorat, kultuvra ja árbevierut. Go birasáššit loktejuvvojit ovdan, de mii eanemus fuopmášumi čadnat eatnamiid ja ealliid gáhttemii. GCI hálida garrasit suodjalit ealliid bálgošiid ja duovdagiid ja dát mieldesbukta ahte ii makkár-ge spire gárta sogahuhttot dahje vuodjelahttot eret ja olggos iežas lunddolaš guohtumis ja orohagas. Dattet-ge mii dovdat dárbbu ja dohkkehat diehto ovdanahttindoaimmaid duovdagiiddasamet, muhto álelassii dát buohtasduhtto ja dássejuvvo min beroštumiide das, mo doibmiibijut čuozašedje sihke eatnamiidda ja báikegottiid ealáhusdiliide. Maiddái mii leat ballagohtán dálkádát nuppástusa váikkuhusain go diehtit ja beaivválaš

eallimis oadnit mo dát čuočá eatnamii, ealliide ja olbmui.

Go beavdáda nuoraide guoski gažaldagaid, GCI oaidná dárbbu fárrui álgagiidda oazžut nuoraid ja nu movttidahtit sin nannet oahpuset vajot ovddosguvlui. Hui guovddázis lea áigumuš válbmešgoahtit álbmogiidgaskasaš lonuhusoahpu prográmmaid gwich'in nuoraid váras. Ulbmilin dás lea ahte nuorat dáid prográmmaid bokte veahkehuvojit nannet dahje oazžut ámmátgealbba mainna fas máhccet ruoktot ja šaddet ávkin báikegottiidasaset. Gelbbolašvuolta mii dáid álbmogiidgaskasaš vuolagiin čoaggana nuoraide, gártá maiddái leat GCI:ai buorin organisašuvnnalaččat, sivas danne-go nuorra váfo olmmožin ja nu hukse oadjebasvuoda, vásáhusa ja máhtu mii dárbbasuvvo jos hálida šaddat jodiheaddjin servodagas.

Nannet gwich'in kultuvrra ja árbevieruid lea GCI:a nubbi oaiveáššii. Dán hástalusa mii duostut nu ahte vuolggahat árbevirolaš dieđu proševttaid mainguin oahpahat olbmiud gwich'in árbbis ja kultuvrras. Giella lea dán álbmoga kultuvrra nana oassi, ja danne GCI dáhttu movttiidahtit nuorat buolvva oahpahallagoahtit gwich'in giella vai dat seillošii boahhti áiggiide ja buolvvaide. Nubbi dehálaš oassi dán árbevirolaš proševttain lea oazžut gwich'in giella skuvlavuogádahkii oahppoprográmmaide. Jos giella áigu gádjut, de mii fertet giella beaivválaš anu ovddidit bargosajiin, ruovttus ja servodagas muđui. Dalle-go ná dáhpuhuvvagohtá lunddolaččat, de mii oaidnit ahte gwich'in-giella duodaid seailu boahhteáigái.

Chief Joe Linklater
© "Vuntut Gwitchin First Nation"

Mo čilgešat iežat oasi ÁR-barggus?

GCI lea ožžon vuogasvuoda áigáifidnet rievdamemiid álbmogiidgaskasaš dásis, ja diehtit dalle-go makkár-fal nuppástus dáhpáhuvášii dán dásis, dat goit viimmat vuohču min-ge servodagaide. Bargumet ÁR:a oktavuodas ráhkkanahhtá min nuppástuvvamiidda das-go midjiide addo fuopmášupmi dáhpáhusain, ja dandihtii eat roahppán go dilit rievdagohitet.

Dat ahte álgoálbmogiid ÁR sadi lea dovddastuvvon ja sin oassi dán dehálaš figgamušain lea duodaštuvvon, lea šaddan nanosmahtton beallin ÁR doaimmain. Hálidivččen dál dohppet vuogasvuoda addit rámi Kanadai dan geažil go leamaš njunnožis bargamin garrasit oážžut dohkkehit álgoálbmogiid ÁR-saji, ja maiddái giittán Kanada dan ovddas go lea nu bures dorjon Kanada bisovaš oasseváldi (BO/PP) servviid. Nuppiid ÁR-stáhtaide leamaš duodas mávssolaš oahppovásáhus dat ahte BO'at leat beassan fárrui ÁR:a ja dan BJ/WG bargguide. Lean oaidnán ja fuopmán čilges earáhuvvamiid buoretguvlui álgoálbmogiid buohta ja maiddái dan buohta mii guoská máilmebirrasaš liegganeapmái ja mo dat lea čuohcagohtán polara guovlluide.

ÁR lea geigen álgoálbmogiidda vejolašvuodaid beassat leat árjjalaččat mielde polisiija hápmemii ja rievdamemiide mat middjiide bohtet váikkuhit geat leat välljen ásuiduvvat Ártisa eatnamiidda. Berre-ge addot árvo min beallái dán bargguin dandihtii go mii leat olbmot geat gártat leat áli gávdnamis dáppe davvin, mii vákšut ja fuobmát nuppástuvvamiid mat min guovlluin dáhpáhuvvat beavvalaš dásis ja mii dovdát jos eallindillámet guoskkahuvvo go mii han fertet birget dáid heaittekahtes nuppástusaid siste. Hástalussan goit lea mo gávdnat olmmošlaš ja ekonomalaš resurssaid máiguin GCI, go lea bovdejuvvon fárrui, nagodivčče ovttasbarggu vuoiñgas fievrridit ÁR:a ja BJ:aid rahčamušaid ovddosguvlui.

Lasi gwich'in álbmoga birra gávnat:

<http://www.gwichin.org>

The Arctic Athabaskan Council (AAC)

Cindy Dickson, AAC jodiheadđji jearahallui

Geat leat áthabaskat (áthabaskalaččat)?

Áthabaskat orrot ja ellet Old Crow eanačearuin davit Kanadas gitta New Mexico rádjái USA máttimus guovlluin. Goit eanaš oassi min álbmogis ássá Northwest Territory:a vuolle-Ártisa, Yukon ja Alaska čearuin. Vaikke buot áthabaskagielat leat hui sullasaččat, de lea olu cuvkkahagat mat dahket gielaid váttisin ipmirdit gaskaneaset. Dárkilis olmmošlogu lea hui váigat addit, muhto goit leat oktiibuot čuđiid duháhi mielde gávdnamis. Áthabaskat ássat eanaš oasis siseatnamiid vuvddin gos vižžet birgejumi ovddimustá gottis, sarvagis ja luosas.

Mii lea Arctic Athabaskan Council (AAC)?

AAC ovddasta áthabaskaid gudet ellet Kanada ja Alaska árktalaš guovlluin, eanagáhppálat mii juridikalaččat oláha Yukon, Alaska ja Northwest Territorya badjel. AAC vuodduuvvui jagis 2000 ja beasai BO/PP-lahttun ÁR:ái seamma jagi. AAC:a láhttolohku lea 40 000 heakka geat leat ásuiduvvan 54 servodagaide.

Cindy Dickson AAC Executive Director (Canada)

Maidda áššiide lea AAC addán ovdasaji?

Boahhte lávkin galgá leat ahte Ártisa Dálkádátčuohcama Árvvošteapmi (ÁD, Á/ACIA) váldo giedahallamii, ja maiddái nannet dan ahte AAC-ovddasteaddjit besset fárrui muhtin ÁR:a bargojoavkkuide.

Min lahtut leat ipmirdan ahte ii moskoeallin datte-ge suodjal dahje doala min olggobelde dálkádát

molsašumiin, ceaggadis organalaš nuskkiiin (CON/POPs) ja eará ON-dási gažaldagain.

Bargá-go AAC ovttas nuppiin BO:aiguin?

Leamaš gal jo guhkesáiggi ovttasbargu ICC:ain dakkár áššiin go durddaoamit. Maiddá mii doammaimet ovttas Kanada álgoálbmogiiguin dalle-go fárrolagaid heaibbuimet rattát ovtastumis mii gohčoduvvui "Kanada ártkalaš álgoálbmogat CON:aid vuostá." (Canadian Arctic Indigenous Peoples against POPs). Dása ledje maid aleuhta olbmot searvan.

AAC lea badjelasas váldán prošeavtta man Yukon First Nation lei álggahan, ja prošeakta áigu suokkardit gávdnošedje-go min eanagáibádusa lihtodemiin dakkár oasit mat sáhtešedje geavahuvvot buorin RAIPON organisašuvdnii. Yukon:a eanagáibádusa soahpamuš gehččo dán oktavuodas leamen okta mailmme buoremusain. Easka 30 jagi lihtodemiid maŋŋá čállui soahpamuš Kanada ráđdehusain.

Thule

Borgemánus 1999 mearridii Dánmárkku alimus gearret: eret fárrehahttin Thules, maid Dánmárkku stáhta čadahii Kalaalliita/Ruonáeatnama álgoálbmotjoavkku, inughuit:a vuostá, lea bággodahku. Dát duopmu mieldesbuvtti jagiidmiel-bisti vuostemielat čájáhusaid inughuit:aid bealis ja 3 jagi gearreduššama. Dánmarkku lei čadagaskka šiitan ahte dát lei makkár-ge "bákkohuvvon sirdin" vai ná oažžu saji hukset guovddáža soahhteveaga dárbbuide. Inughuit:at ledje eallán guhkit áiggiid Kalaalliita/Ruonáeatnama davimus čearuin. Dát johtti álbmot guhto ja čogge ealáhusas hirbmat viiddis eatnamiid mielde, sii vádjolede luodu spiriid maŋis ja bivde daid luonddu jahkeáigodagaid eavttuid mielde. Dánskalaš mišuvnnaguovddáš ceggejuvvui jagis 1909 ja 1910 mielde ásahii Knud Rasmussen n.g. "Kap York Station Thule." Dát dagahii ahte olbmot ássagohte dán lahkosiidda vai álkibut jovdet gávpái ja girkui.

1950 jagiid áigge háldii USA ráđdehus ráhkadišgoahtit militeara siidaguovvdaža vai, jos dárbu čuožžána, oláha soahteneavvuineaset mihttobáikkiide mat leat ovddeš Sovietlihtu rájaid siskkobealde. Oanehis bottus ceggestuvvui Thule Áibmoveaga Guovddáš –Thule Air Base (inughuitaid namahusa mielde Pituffik) davvioarje Kalaallitii (Ruonaeana). Báiki ahtanušai ja šattai stuoribun go eanaš nuppiin davvioarje Kalaallita giliin, gosa čáhke nu ollu-go 10 000 olbmo.

Inughuitat. Dábiiset mielde lávijedje sii bivdit maiddá Air Base eatnamiid birrasiin. Dát gárttai váttisin Dánmarkku eiseválddiide go sii eai dáhtton makkár-ge oktavuodaid álgoálbmogiid ja Air Base ássiid gaskii. Maiddá militearat hálidedje doalahit báikkálaččaid eret dán guovddážiis.

Jagis 1953 inughuitat fárrehahtto 150 km davásguvlui eret Thule guovddážiis ja biddjojedje ássat easkkaceggejuvvon báikái man namma lei Qaannaq. Ráđdehus celkkii dát bággosirdin lea "iešdáhtolaš" inughuitaid bealis, ja dajai ahte inughuitat eai vuostálastán dán sirddáldahttima, dandihtii go ožžo odđa viesuid Qaannaq:as, oddaseabbot ja dasalassin ožžo vel buoret meahcastanneavvuid ja besse ásudivvat báikái mii sidjiide lei oahpis go guovlu ovdalis juo leamaš ja ain lea sin bivdočearru.

Dán oainnu eai dohkkehan inughuitat ieža. Qaannaqa bivdosiidda johtogotti deattuhii ahte sálaš daid bálgošiiin lei unnánan maŋŋago olbmot bisánedje ássat dohko. Ii veahkehan dat-ge ahte muhtin spiiret (nugo rieban) álge jorilddit militearguovddáža siste ohcat ja borrat bázahusaid luotnerokkis. Inughuitat eai bivdigoahtán daid návddiid go eai luitun guovddážiis sisa. Dát lei okta čielga boadus fárremis, muhto ledje maiddá earralágán vaikkohusat mat eai fuopmášuvvon nu helppot. Ollu inughuitat váidaledje váivvi ja gillámuša go ruovttuin gárte bákkohuvvot eret, fertejedje guoddit sogalaččaid ja máttuid hávddiid oarbbisin.

Inughuitat goit ain gáibidit ruoktot bivdinvoigatvuodasis dán giddejuvvon Thule militearguovddážiis. Maiddá sii dáhttot juogaveardde buhtádusa danne-go gárte bákkohuvvot báikkis eret. Gearrega mearrádusa maŋŋel ožžo inughuitat oasi das maid ledje gáibidan. Dánmarkku ferte dál dovddastit dan maid lea biehttan jagiid áiggiid čada, namalassii ahte inughuitat gárte gierdat bággea go fertejedje eret vuolgit, ja duohtan šattai maiddá ahte Dánmarkku lei rihkkon álgoálbmogiid olmmošvoigatvuodaid. Inughuitat leat ožžon buhtádussan unna ruhtamearáža; sullii USD 76 000 addui buohkanassi oppa álbmogii ja USD 3 845 addui juohkehážiis guhte lei 18 jagi boaris dahje badjel dan agi dalle-go fárrren dáhpáhuvai. Dattege lea otne ain nu ahte meahcásteadjit eai oaččo bivdit Thule áibmoveaga guovddáža siskkobealde. Skábmamánus 2003 Dánmarkku Alimusriekti duodaštii dán duomu.